

חריגים בעל כורחם

משוגעים ומצורעים בחברה היהודית
באירופה בימי הביניים

אפרים שהם-שטיינר

אפרים שהם־שטיינר

חריגים בעל כורחם

אפרים שהם־שטיינר

חריגים בעל כורחם

משוגעים ומצורעים בחברה היהודית
באירופה בימי הביניים

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, מר צבי יקותיאל, פרופ' גדעון פוקס,
פרופ' שמואל פיינר, ד"ר אמנון רוזנקרועקין
מרכות המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: לילך צ'לנוב
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות והאומנויות
הקן ע"ש לולי וורה קלר ז"ל לקידום מורשת היהדות
הפקולטה למדעי הרוח והחברה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב

לתמונה שעל העטיפה ראו בכיתוב לתמונה שלפני עמ' 65.

מסת"ב 4-229-227-965-978

מספר קטלוגי 552-185

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ח
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	פתח דבר
15	מבוא
	א. "המתים אינם יודעים מאומה"?! – בתי קברות ודמוגרפיה של חריגים 15 ב. למה דווקא שוליים? 17 ג. זמן ומרחב 20 ד. לפני ולפנים – מיעוט בתוך מיעוט 23 ה. חריגים או אנשי שוליים 24 ו. נושאי המחקר 27 ז. המקורות 28 ח. גורמים מעצבים ביחס החברתי לחריגים 31 ט. מי מגדיר חריג? 35 י. חריגות גופנית ונפשית כחטא וכעונש על חטא 36 יא. הגוף ודימוי הגוף 47

צרעת ומצורעים

51	פרק ראשון: המושג צרעת א. מהי צרעת? 52 ב. "ברד יֵשֶׁב מחוץ למחנה מושבו" – צרעת והדרה 57 ג. "צרעת הרוח" – הצרעת כמשל 64 ד. "מצורע חשוב כמת" 74
79	פרק שני: היחס החברתי למצורעים – ספרות מוסר וספרות השו"ת א. עדות ראשונה – תשובת רגמ"ה 80 ב. "המצורעים רוצים לקלטה" – עיון בתשובת רש"י 81 ג. "ספר חסידים" ותשובת מהר"ם מרוסנבורג – שוויון נפש כלפי חולי צרעת? 94 ד. "ואשתו ממאנת להיות אצלו" – תשובה מכתב יד בודליאנה 692 100 ה. תשובת ר' חיים "אור זרוע" 102

שיגעון משוגעים

111	פרק שלישי: מהו שיגעון?
118	פרק רביעי: השיגעון בעולמם של יהודי אירופה בימי הביניים א. חבלה והשחתה – התנהגות הסותרת כללים חברתיים 120 ב. מכלל אדם יצא ולכלל אחר לא בא 122 ג. עירום ובושה 125 ד. השלכת

בוץ – בין משוגע שקט למשוגע אלים 128 ה. כמי שכפאו שד –
זעקות חיפזון והתנהגות בעלת גוון מיני 132 ו. "מהומות דמיונות
יבהלוהו" – היות ודמיונות שווא 134

137 פרק חמישי: הגורמים לשיגעון

144 פרק שישי: היחס החברתי למשוגעים
א. המרחב הציבורי – "מהלך בשוק וקורע בגדיו" 146 ב. המרחב
המקודש – משוגעים בבית הכנסת 149 ג. השוטה הקדוש 153

156 פרק שביעי: שיגעון במרחב הבין־אישי
א. גדרי שטות 157 ב. התחום הבין־אישי 159 ג. יכולות קנייניות
ואחריות פלילית 177 ד. המאבד עצמו לדעת 180

בעלי המום

195 פרק שמיני: בעלי המום

207 פרק תשיעי: בעלי מום במרחב המקודש
א. "דש בעירו" – בעל המום המוכר 207 ב. בעלי מום ועלייה
לתורה – בין בושה לאירוניה דרמטית 217 ג. עיוור ועלייה לתורה
220

223 פרק עשירי: מומים במרחב הפרטי והבין־אישי
א. נישואין עם בעל מום 223 ב. בעיות פוריות – מום במרחב
הבין־אישי 227 ג. הולדת ילדים בעלי מום 244

252 אחרית דבר

258 רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
א. רשימת קיצורים 259 ב. מקורות ראשוניים 259 ג. מחקרים 263

291 מפתח כללי

לזכר תלמידי

ערן יוחנן פיקאר
אשר ברוך מרקוס
הי"ד

"מכל מלמדי השכלתי ומתלמידי יותר מכולם"
(משנה, אבות ד, א)

"גווילים נשרפים ואותיות פורחות"
(עבודה זרה יח ע"א)

שכל שהוא מן החבורה
הרי הוא כאחד מן החבורה,
ואפילו הוא שונה מן החבורה
(ש"י עגנון, "שבועת אמונים", עד הנה,
ירושלים ותל אביב תשס"ו, עמ' רנח).

פתח דבר

באחד בימי החורף של שנת תשנ"ה נקלעתי בשעות אחר הצהריים המאוחרות לתפילת מנחה באחד מבתי הכנסת בשוק מחנה יהודה בירושלים. גבאי המניין שהתאסף במקום ביקשני לסור מדרכי ולהיכנס לבית הכנסת להשלים מניין, נענית. משנכנסתי לבית הכנסת ומניתי את המתפללים כדי לדעת כמה זמן אדרש להמתין עד תחילת התפילה התברר לי להפתעתי שאני העשירי למניין, ובכל זאת עדיין עמד הגבאי מחוץ לבית הכנסת וחזר אחרי עוברי אורח בבקשה שישלימו מניין לתפילת מנחה. יצאתי אליו החוצה ואמרתי לו שלדעתי אנו כבר עשרה, תשובתו הייתה שאת אחד המתפללים אי אפשר לספור למניין משום שהוא "לא לגמרי בסדר". אך סיים את דבריו ואדם נוסף נכנס לבית הכנסת והשלים את מספר המתפללים לאחד-עשר, עשרה גברים בגירים "רגילים" וגבר אחד בגיר "חריג". התפילה החלה מיד ולא היה סיפק בידי לשאול את הגבאי לפשר אבחנתו. לא ידעתי מי האיש שאותו לא כלל הגבאי במניין, ובמהלך התפילה ניסיתי לראות למי כיוון בדבריו. רק במבט קפדני שמתי לב שאחד מן המכונסים לתפילה התנהג באופן שונה במעט משאר המתפללים; יש להניח שלו לא היה הגבאי מפנה את שימתי לבי לעניין, לא הייתי מבחין בכל הבדל בין איש זה לבין שאר המתפללים. במהלך חזרת הש"ץ התבוננתי שוב באיש, שמתי לב שהוא עוקב אחרי התפילה בסידור בזמן תפילת הלחש וקורא מן הכתב תוך שהוא עוקב באצבעו אחר המילים. בחזרת הש"ץ ענה אחר ברכות שליח הציבור "ברוך הוא וברוך שמו" ו"אמן" כנדרש. ההיבט היחיד בהתנהגותו שהיה בו כדי ללמד על חריגה מן הנורמה היה קולו שהיה רם מקולם של שאר המתפללים, הדגשתו את המילים שהייתה חדה מאוד והוא חזר על פסקאות כמה וכמה פעמים. מדוע סבר הגבאי שאין למנות אדם זה למניין? לכאורה הוא עמד בכל הקריטריונים להשתתפות פעילה בטקס הדתי של תפילת מנחה. מתברר שמתחת למעטה הדרישות הרשמיות מסתתר דבר מה נוסף הכורך יחד את הציבור ומבחינן בין מי שכלול בו לבין מי שאינו כלול בו. אירוע זה אינו הסיבה

שבגללה בחרתי לעסוק באנשי שוליים ובחריגים בחברה היהודית באירופה של ימי הביניים, אך הוא חידר בי את התחושה שנושא זה רלוונטי בחברות עבר כשם שהוא רלוונטי היום.

לא אמנה כאן את כל הסיבות שהביאו אותי לעסוק בנושא, אך אני רואה חובה לעצמי להזכיר שני חיבורים שהשפיעו עליי לנסות ולברר את עניין לעומקו. הראשון, חוברת שכתבה פרופ' שולמית שחר וראתה אור במסגרת "האוניברסיטה המשודרת". החוברת עסקה בקבוצות שוליים בימי הביניים ותוכנה משך מיד את עיניי.¹ מקריאה בחוברת התברר לי כי אף על פי שעל היהודים כקבוצת שוליים נעשה מחקר מקיף, הרי שבכל הנוגע ליחסה של החברה היהודית כקבוצה לאנשי השוליים שבקרבה טרם התבצעה בדיקה מחקרית מקיפה. בדיקה ביבליוגרפית לימדה שתחושותי הראשונה היה לה על מה שתסמוך. יתר על כן, לאור מקומה של הקהילה היהודית בשוליה של החברה האירופית התחדדו השאלות שעליהן הצביעה שחר בכל הנוגע לאנשי השוליים בחברה היהודית עצמה. חיבור נוסף שעודד אותי להעמיק בנושא זה היה מאמרו של חוקר ימי הביניים ברוניסלאב ירמק, מי שלימים היה שר החוץ בממשלת פולין לאחר נפילת הגוש הקומוניסטי. ירמק ייחד דיון נרחב לאיש השוליים בחברה האירופית של ימי הביניים בקובץ מאמרים בעריכת ההיסטוריון הצרפתי ז'ק לה-גוף.² שיערתי שבהתחשב בגודלן של הקהילות היהודיות באירופה בימי הביניים יקשה עליי לעסוק בקבוצות שוליים בקרב הקהילה, ושמהמחקר שאבצע יתמקד בדמותם של פרטים שמסיבות כאלה ואחרות מצאו את עצמם בשולי החברה היהודית. אנשים אלה נמצאו לכאורה בשולי השוליים – בשולי חברה שהייתה בעצמה חברה שוליים.

מחקר זה עוסק בבני החברה, גברים ונשים, שמצאו עצמם שלא בטובתם במצבים שבהם תיוגו וסווגו כחריגים והוגדרו כאנשי שוליים, בין בשל מצבם הגופני בין בשל מצבם הנפשי. השאלות שיידונו בספר זה תקפות בחברות שונות ובתקופות שונות, ספר זה יעסוק בהן במסגרת ההיסטורית של ימי הביניים האירופיים, בקבוצה היהודית בתקופה זו, ובמרחב הגאוגרפי-תרבותי המכונה "אשכנז". לצורך בחינת הנושא בחרתי לדון בשלושה סוגים של חריגות קיצוניות: מחלה מנוונת דוגמת הצרעת, שיגעון ומום בולט לעין ומפריע לתפקוד.

ביסוד העיסוק באנשי שוליים וביחס החברתי כלפיהם מצוי יחסו הבסיסי של האדם אל החריג, השונה והאחר. כוונתי לזיהוי, לתיוג ובעקבותיהם להפעלת מערכת חברתית של כללי התנהגות כתובים ולא כתובים כלפי האדם החריג. בניגוד ל"אחרים" תרבותיים, לאומיים, דתיים, אידאולוגיים וחברתיים, "האחר" שמחקר זה עוסק בו הוא

1 שחר, קבוצות שוליים בימי הביניים.

2 ירמק, איש השוליים.

"אחר" משותף לכל באי עולם.³ המום, הנכות והמחלה כמו גם אי היציבות הנפשית הן תופעות המצויות בכל חברה, מן החברות הפשוטות של הגוידים והלקטנים ועד לחברות המודרניות המורכבות. החשש מן המחלה, מן הגוף המעוות, וממעקשי הנפש הוא חשש אוניברסאלי, וחלק מן התגובות לחריגויות שכאלה הן בעלות אופי דומה גם בחברות הרחוקות מאוד זו מזו. למרות ההבדלים התרבותיים בין עמים, דתות וחברות שונות, כל חולי (ובמיוחד חולי הבולט כלפי חוץ כמו הצרעת), אבדן שפיות או נכות בולטת הם אתגר ללוקים בהם ומושא לתגובות הסובבים. מצבי שוליים מן הסוג הנדון בספר זה מציבים מאז ומעולם אתגר לחברה כולה ולמוסדות החברתיים כמו המשפחה הגרעינית, המשפחה המורחבת והקהילה. מצבי שוליים מערערים את הסדר "הנכון" ואת הביטחון ביכולת האנושית, הגופנית והנפשית, שהיא המפתח להתמודדות עם העולם.⁴

ספר זה נפתח במבוא ולאחריו שלושה שערים העוסקים בשלוש קבוצות של אנשי שוליים: שער העוסק במצורעים ובצרעת, שער העוסק בשיגעון ובמשוגעים, ושער העוסק בנכים ובבעלי מום. בשער הראשון נסקרת מחלת הצרעת ומשמעויותיה במקורות ההשואה שהשפיעו על עיצובו של היחס החברתי כלפי המצורע בחברה האירופית בימי הביניים ובחברה היהודית האשכנזית שחיה בקרבה. בשער זה מיוחד מקום לעולמה של ספרות חז"ל, כמו גם לבעייתיות של המונח "מצורע" בגלגוליו מן המקרא דרך ספרות חז"ל, ועד להיותו מונח מייצג למחלה שעם כל בעייתיותה היא שונה במהותה מן המחלה המקראית. היחס הערכי לצרעת ולמצורעים נבחן כפי שהוא בא לידי ביטוי בספרות פרשנית, בדרש ובספרות מוסר והנהגה. חטא ומוות הם מדימויי הרווחים של מחלת הצרעת, וגם הם ומשמעותם נבחנים בשער זה, הן במקורות יהודיים והן במקורות נוצריים. בחלקו השני של השער נבחנת סוגיית היחס החברתי לצרעת ולמצורעים כפי שהוא בא לידי ביטוי במקורות מספרות השו"ת. בבחינה זו הדגשתי במיוחד את ההבדל שבין יחסה של העילית הרבנית והלמדנית לצרעת לבין יחסו של הציבור, או לפחות של חלקים מתוכו, למחלה וללוקים בה.

השער השני בספר עוסק בשיגעון וביחס כלפי המשוגעים. בשער זה נדונה שאלת היחסיות העומדת בבסיס הגדרת ה"שיגעון", ונסקרים השינויים שחלו במושגי הדיון בשדה מחקרי זה מאז ימיו של מישל פוקו והשיח המחקרי שהתפתח בעקבותיו. בשער זה נבחנים ביטויי השיגעון והגורמים לו בעיני בני התקופה והשפעתם על היחס

3 באמירה זו אין כדי להקהות את העובדה שלעיתים יוחסו ל"אחרים", כגון סוטים חברתיים מבחירה, מאפיינים של ה"אחר" שבו אנו עוסקים. כך למשל נטען שהכופר כמוהו כמשוגע והמצורע לוקה במחלתו כביטוי מוחצן לקלקול הפנימי, ראו: גינצבורג, אקסטוזה, עמ' 39. על קשר זה ובמיוחד על זיהוי של סטיות מן התחום המיני עם מי שנתפסו כסוטים רוחנית, ראו: ריצ'רדס, מין וסטיות, עמ' 42-73; 132-149.

4 סונטאג, המחלה כמטאפורה.

שהמשוגעים זכו לו. בחלקו השני של שער זה נבחן היחס החברתי לשיגעון ולמשוגעים דרך שני סוגי מקורות עיקריים: האחד, ספרות מדרש, מוסר והנהגה, והשני, מקורות ודיונים מספרות השו"ת והפסיקה. בסיכום הדיון מצאתי לנכון לעסוק גם בעניינם של המאבדים עצמם לדעת.⁵

השער השלישי והאחרון מגוון יותר משני קודמיו, והוא עוסק ביחס החברתי שזכו לו בעלי מומים שונים בחברה היהודית באשכנז בימי הביניים. בשער זה נדון עניינם של הנכים המתקשים בתנועה, של העיוורים וגם של בעלי מום מתחום הפוריות, מום המתבטא בתכונה בעלת "נוכחות סמויה" על פי הגדרתי. לא כל המומים האפשריים נדונו כאן "כי רבים הם ואי אפשר לפרטם" ועל כן בחרתי להדגיש מומים בולטים שבגינם היו בעלי המום מתויגים מרגע שבאו במגע עם הבריות. בסוף הספר באה רשימה של הקיצורים הביבליוגרפיים למקורות ולמחקרים שנדרשתי להם. ההפניות בהערות השוליים מבוססות על רשימה זו. כל התרגומים וההדגשות הם של המחבר אלא אם צוין אחרת.

שלמי תודה

בשנים ששקדתי בהן על מחקר זה, על עבודת הדוקטורט ולאחר מכן על עיבודה לספר הסתייעתי בעצתם, תמיכתם, עידודם וביקורתם של רבים וטובים. תקצר היריעה מלמנות את כולם, ובכל זאת אינני מעוניין לפטור עצמי מחובה נעימה זו. ראשית, אני חב תודה למורי ורבי פרופ' אברהם גרוסמן, שליווה את המחקר מראשיתו ועבר עמי את כל גלגוליו, החל בעבודה הסמינריונית המחקרית שנכתבה בהנחייתו בסמינר לתואר מוסמך ועד הלום. דלתו הפתוחה, עצתו הנכונה, חכמתו, ידיעותיו ואוזנו הקשבת הביאו לכך שעלה בידי לסיים את המחקר ולפרסמו.

חובה נעימה במיוחד היא להודות לכמה ממוריי במהלך לימודיי. פרופ' מיכאל הד היה ממוריי הראשונים בלימודי האקדמיים, מראשית היכרותנו האמין ביכולתי, תמך בי וליווה את התקדמותי. אך טבעי היה שביקשתי ממנו שיהיה אחד מחברי ה"ועדה המלווה" את עבודת הדוקטור שלי. עצתו, עידודו וקריאתו הביקורתית חידדו את הנקודות המרכזיות בחיבור זה ומונחות ביסוד רבות ממסקנותיו. חבר נוסף ב"ועדה המלווה" היה פרופ' ישראל משה תא-שמע ז"ל שלמרות מחלתו האנושה ביקש לקרוא את כתב היד שחיבור זה מבוסס עליו ולהעיר את הערותיו, וממיתת חוליו שממנה לא קם עוד נתן לי ולמחקרי את ברכת הדרך.

פרופ' מנחם בן ששון צירף אותי כבר בשנת תשנ"ה לחבורה המופלאה של "סמינר

5 מארי, התאבדות בימי הביניים א'; ולאחרונה: מארי, התאבדות בימי הביניים ב'.

הפראיירים" בהנחיותיו. היינו לבאי ביתו ובנוסף לכלי הניתוח החדים שהעניק לנו ונמצאים באמתחתי עד היום, זכינו ממנו גם ליחס אבהי מחד גיסא, וחברי מאידך גיסא. ידידים וחברים רבים קראו קטעים מן החיבור, העירו את הערותיהם, ביקרו את עבודתי, וסייעו בידי לתקן את הטעון תיקון. יבואו על הברכה סקוט אורי, אליק אייזקס, עמוס גאולה, יהודה גלינסקי, רוני ויינשטיין, יוכי פישר, טד פראם, רמי ריינר, איריס שגיר, יעל שנקר ועדי שרמר.

תודה מיוחדת שמורה לפרופ' אורה לימור, לפרופ' ישראל יעקב יובל ולפרופ' שמחה עמנואל שסייעו בידי בתחומי מומחיותם ופתחו בפני דרך למחזות חפץ. פרופ' רוני ברכאי הזמין אותי להשתתף בסמינר לתלמידים מתקדמים לתולדות הרפואה באוניברסיטת תל אביב בשנת תשנ"ט ופתח בפני את הדלת לעולמה של הרפואה בימי הביניים ולספרות המחקר הענפה בתחום זה.

שלמי תודה שלוחים גם לעובדי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בגבעת רם. אולמות הקריאה, ובמיוחד אולם הקריאה למדעי היהדות, היו לי לבית שני במהלך כתיבת הדוקטורט ועיבודו לספר. מנהלת אולם הקריאה גב' אלונה אבינור וצוות הספרניות סייעו לי תמיד במאור פנים וכך גם מר שלמה גולדברג מנהל מחלקת ההשאלה. סיוע מיוחד קיבלתי מן המכון לתצלומי כתבי יד עבריים, מן הגב' יעל אוקון שעזרתה, עצתה וידיעותיה הנרחבות העשירו חיבור זה. יצחק (צ'יקו) גילה ונעה ששר קראו את כתב היד במלואו וביראו מתוכו את הטעון בירוא. מר צבי יקותיאל המנהל הכללי של מרכז זלמן שזר טיפל בנאמנות ובחיבה אבהית בכל שלבי הכנת הספר ועיצובו גם כששהיתי במדינות הים. על ידו סייעו מר יחזקאל חובב שעינו החדה ותבונתו הרבה סייעו לברא מן הספר שגיאות וטעויות, גב' מעיין אביניר-רבהון שליוותה את כל שלבי הכנת הספר וגב' לילך צ'לנוב שעמלה על התקנת הספר ועריכתו ועשתה את מלאכתה בדקדקנות, בנאמנות וברגישות.

אחרונים יבואו על התודה והברכה בני משפחתי. הורי יעקב וציונה שטיינר שתמכו, עודדו, סייעו, נתנו כתף ועקבו בדריכות אחר כל שלב משלבי המחקר והוצאת הספר לאור; ארבעת בניי – שחר, עדי, יובל ובארי שאהבתם, חיבתם וסבלנותם למשוגותיי העניקה לי שקט נפשי, רוגע, ותמיכה שכל חוקר וזקוק להם על מנת להביא את מחקרו לגמר טוב; ואחרונה חביבה, זוגתי אשרת, שבלעדיה לא היה בא ספר זה לעולם. תקצר היריעה מלהביע את רחשי האהבה והכרת התודה שאני חש כלפיה, "שלי ושלכם שלה הוא".

כמה וכמה גופים סייעו לי בעזרה חומרית בעת כתיבת עבודת הדוקטורט ובעיבודו לספר. במהלך שלוש מארבע שנות כתיבת עבודת הדוקטורט הסתייעתי במלגת רוטנשטרייך-ז"ת לדוקטורנטים מצטיינים. במהלך המחקר זכיתי לעידודה של "קרן הויכרון לתרבות יהודית" ולסיועו של התורם האלמוני המסייע בידם של מורי בית הספר

חריגים בעל כורחם עוסק בשלוש קבוצות של אנשי שוליים: מצורעים, משוגעים ומי שסבלו ממום בולט שהפריע לתפקודם. זהו מחקר חדשני המבקש להאיר את שוליה של החברה היהודית באירופה בימי הביניים. החיבור בוחן את יחסה של חברה זו לאותם חריגים בעל כורחם, שמצאו עצמם שלא בטובתם במעמד של אנשי שוליים, בין בשל מחלה או עיוות גופני ובין בשל מצב נפשי. יחסה של החברה לחריגים פותח צוהר להתבוננות אל דפוסייה, אמונותיה ודעותיה ואל הפער בין הרצוי והמוצהר למצוי בפועל. בדיקת היחס לחריג נוגעת גם בסוגיות היסוד של ההגדרה העצמית של החברה הנחקרת וחושפת מתחים בין שכבותיה החברתיות השונות.

חריגים בעל כורחם מנסה לענות על השאלות הבאות: כיצד סיווגה החברה את החריגים? מה גרם לדחיקתם אל השוליים החברתיים? האם אכן עמדה החברה בערכי החמלה המוצהרים או שמא הייתה המציאות קשה וכואבת יותר? האם התקיימה חברת שוליים במסגרת הקהילה היהודית או שאנשי השוליים נדחקו אל מחוץ לגבולות החברתיים? שאלות אלו ואחרות הנידונות בספר זה תקפות גם לחברות שונות, ולתקופות שונות, מלבד החברה היהודית באירופה בימי הביניים, ומסקנותיו יש בהן כדי ללמד על הסוגיה כולה. הספר עוסק ביהודים בתקופה זו ובמרחב הגאוגרפי־תרבותי המכונה "אשכנז", וייחודו הוא בהתמקדות בקבוצה שהייתה בעצמה מיעוט דתי ואתני ונתפסה בעיני החברה הסובבת כחברת שוליים. הספר בוחן את היחס לחריגים בעל כורחם בחברה היהודית לאורם של מגוון מקורות יהודיים ומשווה בין התמונה המתקבלת לתמונת המצב בחברת הרוב הנוצרי תוך הצבעה על נקודות הדמיון והשוני וניסיון להסבירן.

אפרים שהם־שטיינר מלמד היסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן־גוריון בנגב ועוסק בהיסטוריה חברתית ודתית של יהודי אירופה בימי הביניים.

0 01850000552 4
דאנאקיד 185-552
מחיר מומלץ 98.20 ש"ח